

Vašek, Antonín

Z kontaktné lingvistiky v jihovýchodní Evropě

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. A, Řada jazykovědná.
1973, vol. 22, iss. A21, pp. [79]-94

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/101155>

Access Date: 23. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

ANTONÍN VAŠEK

Z KONTAKTOVÉ LINGVISTIKY V JIHOVÝCHODNÍ EVROPĚ

1. V posledních desetiletích si lingvisté ve zvýšené míře všimají otázek kontaktní lingvistiky.¹⁾ Markantní je zde zejména pozornost věnovaná mezijazykovým kontaktům (a interferencím)²⁾, ať již jde o kterýkoli ze tří základních typů těchto kontaktů,³⁾ ať o jakoukoli jejich realizaci.⁴⁾ Zajímavý studijní materiál představují

¹⁾ Srov. K. H. Schönfelder, *Probleme der Völker- und Sprachmischung*, Halle 1956; U. Weinreich, *Languages in Contact. Findings and Problems*, New York 1953 (6. vyd. Haag 1968); J. Macnamara (redaktor, jeden z autorů), *Problems of Bilingualism*, The Journal of Social Issues, XXIII, no. 2, New York 1967; M. Beziers—M. van Overbeke, *Le Bilinguisme. Essai de définition et guide bibliographique*, Louvain 1968; A. Vašek, *Sur la méthodologie des recherches carpatologiques linguistiques*, Romanoslavica XIV, Bukurešť 1967, 13—38; též, *K vzájemným vztahům slovanských a neslovanských jazyků v rumunském Banátu (Na základě analýzy jazyka moravského osídlení v RSR)*, Československé přednášky pro VI. mezinárodní sjezd slavistů v Praze, Praha 1968, 165—169; též, *Some Remarks on Sociolinguistics in Monolingualism and Plurilingualism*, Giornate internazionali di Sociolinguistica, Roma 15—17 settembre 1969, Řím 1969, 871—879; též, *On Slavic-Romanian Linguistic Contacts*, Folia Linguistica, Acta Societatis Linguisticae Europaeae, t. V, 1/2, Haag 1971, 156—168. Viz vůbec referáty různých lingvistických zasedání; srov. např. Em. Petrovici, *Interpénétration des systèmes linguistiques*, Xème Congrès International des Linguistes, 28 août — 2 septembre 1967, Bucarest, Roumanie, Rapport, Bukurešť 1967, 1—16; nověji VII. Międzynarodowy Kongres Slawistów, Warszawa 1973 (můj ref. *K vývoji izolovaného slovanského jazyka*, Slavia, v tisku); VIIIth World Congress of Sociology, Toronto 1974 (můj ref. *The isolated language*, v tisku); IIIème Congrès International d'Études du Sud-Est Européen, Bukurešť 1974 (můj ref. *On Balkan Linguistic Contacts*); sovětské práce shrnuje např. sb. *Problemy dvujazyčija i mnogojazyčija* (red. A. A. Azimov, Ju. D. Dešerijev, F. P. Filin), Moskva 1972. Viz také připravované lingvistické atlasy, zejména *Slovanský jazykový atlas*, *Atlas Linguarum Europae*, a především Komisi slovanských jazykových kontaktů při MKS připravovaný *Karpatský lingvistický atlas*, jakož i publikace provádějící práce na těchto velkých mezinárodních vědeckých projektech. Viz i další práce J. Das Gupty, A. V. Desnické, Ch. A. Ferguson, J. A. Fishmanna, J. J. Gumperze, B. Havránka, E. Hauge, R. Jakobsona, L. M. Khubchandaniho, W. Labova, W. F. Mackeyho, W. J. Samarina, A. Verdoodta etc.

²⁾ Soudím, že je účelné rozlišovat mezi kontaktní lingvistikou, která se zabývá studiem kontaktů dvou nebo více jakýchkoli jazykových struktur, jako pojem širším, a mezi teorií mezijazykových kontaktů, studující kontakty mezi dvěma nebo více samostatnými jazyky, která tvoří jen jistou, třebaže výrazně specifickou oblast kontaktní lingvistiky. Srov. A. Vašek, *Z aktuálních otázek kontaktní lingvistiky*, SaS (v tisku).

³⁾ Může zde jít a) o teritoriální koexistenci jazyků — daných jazyků se užívá na téměř území; b) o teritoriální sousedství jazyků — dané jazyky spolu územně sousedí; c) o teritoriálně distanční kontakt jazyků — dané jazyky se do vzájemného kontaktu dostávají importem druhého (druhých) z nich. K typu c) viz A. Vašek, cit. *On Slavic-Romanian Linguistic Contacts*... 166; srov. také A. Lombard, *Le vocabulaire d'emprunt — questions de principe*, Actes du Xème Congrès International des Linguistes, Bucarest, 28 août — 2 septembre 1967, I, Bukurešť 1969.

⁴⁾ Realizace mezijazykových kontaktů je dána souborem faktorů. Se skupení faktorů podmiňujících a usměrňujících jazykový vývoj v kontaktní situaci je ovšem vždycky více nebo

jazyky relativně izolovaných národnostních menšin žijících delší dobu v cizím jazykovém prostředí. Na základě takového studia vzniklo před časem i rozsáhlé dvoudílné dílo nedávno zesnulého bulharského lingvisty profesora dr. Stojko Stojkova, zabývající se jazykem bulharského osídlení v rumunském Banátě, *Banatskijat govor*⁵⁾ a *Leksikata na banatskija govor*.⁶⁾ Vedle knih S. Popovićové,⁷⁾ D. Mirkoviće⁸⁾ a J. Štolce⁹⁾ je to další, co do objemu nejrozsáhlejší práce, která se objevila takřka zároveň s nimi na knižním trhu a která se podobně jako ony věnuje studiu mluvy slovanské minority v jihovýchodní Evropě.

1.1. Banátským dialektem (BD) Stojkov rozumí bulharský jazyk obyvatel bulharské národnostní menšiny v Banátě. Od výchozího národního jazyka bulharského se BD oddělil na přelomu 17. a 18. století. Dnes podle autora představuje nejstarobylější bulharský dialekt, plně zachovaný, mimo bulharské území. Možno na něm tedy např. zkoumat — porovnáváním se stavem v ostatní dnešní bulharštině (= bulharské) — řecké a turecké jazykové působení na bulharštinu do konce 17. století. Přes 250 let BD nepoznal vliv jiných bulharských dialektů. Nepůsobila na něj ani bulharština spisovná, která se ustavila teprve v první polovině 19. století. Takto je možno na základě dnešního stavu BD zjistit obecné vývojové tendence bulharského národního jazyka za posledních 250 let: obecné vývojové tendence bulharských dialektů a podíl vlivu spis. bulharštiny na jejich formování. Zkoumanou mluvu nezasáhl ani vliv církevní slovanštiny ani ruštiny; protože žili v Rakousko-Uhersku, byli banátská Bulhaři vychováni k rusofobii a odporu k panslavismu. Proto možno z dnešního BD vyčíst i míru vlivu církevní slovanštiny a ruštiny na ostatní (= bulharskou) bulharštinu. Banátská bulharština však nezůstala nezasázena cizími jazykovými vlivy. Protože její mluvčí jsou po léta v těsném kontaktu s jazykem maďarským (M), rumunským (Rm), srbochurvátským (Sch), německým (N) a jinými, a s jejich nositeli jsou spjata ekonomicky, politicky i kulturně, téměř všichni (= patrně všichni dospělí, A. V.) dnes, podle autora, dobře znají 1—2 cizí jazyky (= v jejich běžné mluvené podobě, ve které koexistují s mateřským jazykem těchto po předcích bulharských mluvčích, s BD; A. V.). To vše přirozeně nemohlo nezanést stopy na stavbě BD, zejména na jeho slovní zásobě. — Zvláště silný vliv měla na BD srbo-

méně specifické. Např. jednou může jít o jazykovou koexistenci v rozsahu celonárodním, jindy v rozsahu pouhé — někdy jen velmi malé — části daného národního území; může jít o kontakt mluvčích bilingvních, nebo plurilingvních; může jít o geograficky rozdílnou povahu jazykové hranice (u typu b)); může jít o kontakt kolektivů co do počtu nebo kulturní úrovně značně rozdílných; může jít o různé dlouhé trvání mezijazykového kontaktu; může jít o import předmětů a jevů nejrůznější povahy a nejrůznějšího dosahu pro život člověka (u typu c)); může jít o kontakt jazyků blíže příbuzných, ale i zcela nepřibuzných; etc. (Samozřejmě že přitom vždy jde i o individuální působení každého jazyka v kontaktu na svůj vlastní vývoj: snaha systému samého o dosažení vyváženosti a o zachování relativní stability (s V. Mathesiem „pružné stability“) je inherentní trvalá vlastnost každého národního jazyka.) Srov. z těchto hledisek např. jazykovou situaci v Albánii, Belgii, Holandsku, Indii, Izraeli, Jugoslávii, Kanadě, Rumunsku, SSSR, Švýcarsku a USA.

⁵⁾ *Trudove po bǎlgarska dialektologija, III*, 490, Sofie 1967.

⁶⁾ Cit. *Trudove...*, IV, 326, Sofie 1968.

⁷⁾ *Govor dvaju čeških naselja u Bosni* (Nova Ves i Mačino Brdo), Monografije FF Beogradskog univerziteta, Knjiga XVI, 165, Bělehrad 1968. Srov. S. Utěšený, *Dvě nové bělehradské monografie o českých nářečích v Jugoslávii. O českých nářečích v Bosně*, SaS XXX, Praha 1969, 428—431.

⁸⁾ *Govori Čeha u Slavoniji (Darvar i okolina)*, cit. řada Monografije FF Beogradskog univerziteta, XX, 390, Bělehrad 1968. Srov. P. Jančák, cit. *Dvě nové... v Jugoslávii. O českých nářečích na Darvarsku*, 431—437.

⁹⁾ *Reč Slovákov v Juhoslávii. I. Zvuková a gramatická stavba*, Bratislava 1968. Srov. J. Skulina, *Z nové dialektologické literatury*, SPFFBU A 18, Brno 1970, 129—131.

charvátština. Až do sedmdesátých let 19. stol. duchovní a učitelé banátských Bulharů byli (katoličtí) Charváti (Pavlikáni). Ti pro potřeby církve i při vyučování užívali „ilyrského“ jazyka, tj. zvláštní podoby spis. charvátštiny, užívané v charvátských klášterech. V druhé polovině 19. stol. vznikalo dokonce samostatné nářeční písemnictví banátských Bulharů, tedy druhá spisovná bulharština. Tento jazyk však zůstal funkčně omezen na sféru elementární obecné osvěty. Svým charakterem i funkcí se podobal spis. bulharštině do osvobození a tak tato jeho specifčnost dovoluje poznávat spisovnou bulharštinu prvního údobí jejího historického vývoje. — Více než dvoustoletá samostatnost a izolovaná existence způsobily, že BD má své fonetické, gramatické i lexikální osobitosti. Naproti tomu, jak zdůrazňuje Stojkov, BD přes mnohaletou izolovanou existenci od ostatní bulharštiny, přes silné působení cizích jazyků i přes relativně malý počet (k 15 000 osob) nositelů, žijících navíc rozptýleně v několika vzájemně dosti vzdálených a vícejazyčných vesnicích, odolává všem pokusům o (rozuměj úplnou, A. V.) asimilaci a dobře se zachovává.

1.2. Před Stojkovem studoval BD L. Miletić, srov. např. jeho studii *Knjižnina i ezikšt na banatskite bǎlgari*.¹⁰ Zkoumal dvě hlavní bulharské vsi v rumunském Banátě, Bešenov a Vingu, ovšem po stránce jazykové je popsal jen stručně (27 stran), a navíc je, jak ukazuje Stojkov, nesprávně hodnotil jako jazykově zcela shodné s dialektem Pavlikánů ve vsích Svištovsko a Nikopolsko.

V r. 1953 navštívil Bešenov a Vingu Stojkov, aby zjistil stav tamní mluvy a vývojové změny, ke kterým v ní za půlstoletí od práce Miletićovy došlo. Po zjištění dobré zachovalosti daného dialektu na jedné straně a neúplnosti a nepřesnosti zjištění Miletićových na straně druhou rozhodl se BD zevrubně prozkoumat. Po řadu let je všestranně studoval — od záznamů magnetofonových až po analýzu dosti bohatého banátského bulharského písemnictví. Vzal si za úkol podat co nejdůkladnější popis dnešního stavu daného dialektu a odkrýt jeho současnou vývojovou dynamiku (zvl. v plánu zvukovém). Přitom se autor snaží rozlišovat dnešní stav BD od jeho vývojových fází minulých a ukázat tak BD jako relativně samostatný dorozumívací systém, ale zároveň jako organickou část většího celku — bulharského národního jazyka. Proti dosavadnímu obvyklému dialektologickému zkoumání věnuje zvláštní pozornost jednotlivým lexikálním jednotkám jako nositelkám fonetických a morfologických distinktivních rysů a statisticky zjišťuje rozsah jednotlivých jevů a jejich místo v systému dialektu. Kromě tradičních oddílů věnovaných hláskosloví („Fonetika“), morfologii a syntaxi věnuje autor speciální pozornost tvoření slov a lexikologii. Mimo to dílo přináší velmi obsáhlý nářeční slovník a ukázky souvislých promluv.

2. Úvodem I. svazku (9—39) autor podává nejdříve krátké geografické a kulturněhistorické informace o zkoumané oblasti. V dnešním Banátě, jehož severní část zaujímá jihozápadní okraj Rumunska a jižní část tvoří severovýchodní okraj Jugoslávie, jsou Bulhaři asi ve 20 vsích. (Rum. Banát: Bešenov, Breškja, Denta, Deta, Telepa, Vinga aj.; jugosl. Banát: Belo blato, Ečka, Gjurgevo, Ivanovo, Jaša Tomič, Konak, Lukino selo, Stari Lec, Sveti Chubert aj. (Čisté bulharský je jen Bešenov a Breškja, v ostatních vsích jsou i obyvatelé jiných národností). Vesnice jsou rozptýleny po celém Banátě.

2.1. Bulhaři přišli do Banátu na přelomu 30. a 40. let 18. století. Došli sem mezi prvními kolonisty této Turky zpustošené země. Část z nich pocházela ze sevzáp. Bulharska, část ze středního severního Bulharska. Jak uvádí Stojkov, Bulhaři v rumunském Banátě dodnes dobře zachovávají svou rodnou mluvu (dialekt) i své bulharské národní citění; nezanikají tedy tak rychle, jak to ve své práci předpokládal Miletić.¹¹ Počet Bulharů v Banátě pomalu, ale trvale klesá — dílem reemigrací do Bulharska v letech 1881—1888, zejména však asimilací maďarskou, a především rumunskou (a ovšem i srbocharvátskou; situací v Jugoslávii se však Stojkov¹²) pro nedostatek přesných informací v práci nezabývá. Vývoj BD usměrňovala řada

¹⁰) Sborník za narodni umotvorenija, nauka i knjižnina, kn. XVI—XVII, 1900, č. I, 339—482.

¹¹) V Jugoslávii je naproti tomu podle Stojkova, o. c. I, 14, snaha o asimilaci Bulharů.

¹²) Srov. o. c. I, 15—16.

faktorů. Např. z faktorů extralingvních to bylo několikeré měnění státní příslušnosti Banátu a s ní také jeho jazyka úředního styku. Střídání N a M zde bylo přerušeno v r. 1919, od kdy severní Banát náleží Rumunsku, a jazykem úředního styku je tedy Rm, jižní Banát Jugoslávii a má jako úř. jazyk Sch. V Rumunsku byli banátští Bulhaři po druhé světové válce uznáni jako národnostní menšina (výuka ve spis. bulharštině, BD nadále v kostele), v Jugoslávii nikoli. Banátští Bulhaři se podle autora vyznačují poměrně vysokou duchovní i materiální kulturou. Všichni jsou gramotní a mimo bulharštinu (B) aktivně ovládají i nějaký jiný jazyk: starší generace, odchovaná maďarskou školou, maďarský, mladší rumunský.¹³⁾ V 60. letech 19. století, kdy bylo povoleno užívání BD v kostele a škole, začíná takto z nutnosti vznikat — zcela nezávisle na písemnictví bulharském — nové písemnictví a s rozšířením funkcí BD i nový bulharský spisovný jazyk.¹⁴⁾ Toto písemnictví trvalo do konce 19. století (zrušení bulharských škol) a opět od 30. let 20. století do druhé světové války. Za ní zaniká toto písemnictví podruhé. V 60. letech 19. století vznikal zde i osobitý bulharský pravopisný systém — latinka doplněná podle vzoru latinky charvátské a maďarské —, v zásadě fonetický, zčásti i morfologický a ve velmi omezené míře též sémantický.

Banátští Bulhaři jsou dvojího původu: Čiprovčané, jsou ze sz. Bulharska z města Čiprovec a jeho okolí, mluví sz. bulharským dialektem, v RSR dialekt vinganský, a Pavlikáni, jsou ze středního severního Bulharska ze Svištovska a Nikopolska, mluví jv. bulharským dialektem, v RSR dialekt bešenovský. Mezi oběma dialekty jsou rozdíly ve všech jazykových plánech (Miletić na rozdíl od Stojkova zde mluví o jednom nářečí s vnitřní lexikální diferenciací). Autor uvádí doklady na rozdíly hláskoslovné, tvaroslovné, slovtvorné a lexikální (částečné — ve formě nebo v sémantice — a úplné — ve formě i v sémantice). Z porovnání obou dialektů vyvozuje autor obecnou tezi, že při interferenci dialektů téhož jazyka dochází ke zjednodušení jejich fonologických systémů: k zachování fonémů společných a k zániku hlásek jsoúcích jen v jednom dialektu.¹⁵⁾ Značná část rozdílů mezi oběma dialekty je nová, dílem vzniklá pokračováním samostatného vnitřního vývoje každého z nich, dílem daná různými vlivy vnějšími. Na pozorovaném případě se ukazuje, že při vzájemném působení dvou dialektů téhož jazyka jeden vítězí, druhý ustupuje, ale úplně nemizí.¹⁶⁾ Autor upozorňuje na kvalitativní rozdíl mezi interferencí jazyků nepřibuzných, příbuzných a interferencí dvou dialektů téhož jazyka.¹⁷⁾ Rozdíly mezi oběma podobami BD jsou dosti četné, třebaže nejsou všechny stejné strukturní závažnosti. Na otázku, zda jde o jeden obecný banátský bulharský dialekt, anebo o dva samostatné dialekty, autor po analýze jazykové situace odpovídá, že jde vskutku o jeden banátský bulharský dialekt, vnitřně diferencovaný, představovaný nářečím bešenovským a jeho

¹³⁾ Tvrzení o důsledné bilingvnosti bulharského obyvatelstva (= ve všech jeho sociétách) v rumunském Banátě vzbuzuje jisté mé pochybnosti: jsou ještě důsledně bilingvní i děti? Nenastává zde — alespoň u některých, třeba nečetných jedinců — poněkud přechod k rumunskému monolingvismu? Především ve vencích národnostně, a tedy také jazykově nejednotných? O jazyce české (moravské) menšiny rumun. Banátu, kterou po léta studuji, bych tak jednoznačný soud rozhodně pronést nemohl. (Obdobnou zkušenost jsem učinil i při svých výzkumech obyvatelstva od původu české národnosti usazeného v dnešních USA.) U dospělého obyvatelstva, alespoň u jeho části, možno podle české situace, *mutatis mutandis*, dobře předpokládat i plurilingvismus, jak uvádí autor (I, 17).

¹⁴⁾ Viz o. c. I, 18.

¹⁵⁾ Stojkov: „zvláštních pozičních variant“, o. c. I, 35.

¹⁶⁾ Týž, o. c. I, 38.

¹⁷⁾ Týž, l. c.

osobitým typem (subdialektem) vinganským. Proto při deskripci a analýze jazykového materiálu mluví autor o dialektu jediném, probíráje najednou shodné rysy nářečí i jeho podřečí a upozorňuje pouze na případy zvláštních jevů v nářečí nebo podřečí anebo na rozdílné rozšíření jevu v nářečí a jeho podřečí. Škoda, že „pro řadu potíží“ nemohl Stojkov prozkoumat ta bulharská nářečí, která se od bešenovského v průběhu 18. století, a zejména 19. století oddělila (jde tu zvláště o dialekty v Banátě jugoslávském), a stanovit jejich rozdíly od výchozího dialektu bešenovského. (Pro ilustraci uvádí alespoň některé lexikální a slovtvorné doklady z rum. obce Breškja, jejíž dialekt se od bešenovského oddělil v r. 1842.) Stojkov tedy zkoumal mluvu rumunských banátských obcí s nejpočetnějším bulharským osídlením: Bešenova (5337), Vingy (1772), Breškji (815) a Telepy (225).¹⁸⁾

Stojko Stojkov konal v rumunském Banátě terénní lingvistický výzkum s pomocí magnetofonu. Podvakerát se vypravil do vsí Bešenov a Vinga (1953, 1964), jednou do obcí Breškja a Telepa (1957). Kromě toho zkoumal mluvu reemigrantů z RSR do Bulharska. Doplňkový materiál získal:

- a) z dopisů banátských Bulharů psaných latinkou v rodném dialektu;
- b) pro obec Bešenov z dosud vyšlých svazků Atlasu rumunského jazyka;
- c) z cyrilic psaných zápisů banátských bulharakých písní žáky bulharské školy v Bešenově a Vinze;
- d) z banátského bulharského písemnictví (původního i překladového);
- e) z tištěných materiálů, zvl. z citované práce L. Miletiče *Knižnina i ezikăt...*;
- f) s potřebnou rezervou, jak autor říká, i z prací K. Telbizova a M. Vekova-Telbizova o sociálních a kulturních podmínkách života banátských Bulharů.

Za informátory si autor volil příslušníky různých generací a sociálních okruhů — z Bešenova 19 (a 15 přesídlenců z r. 1943 do Bårdarského geranu, Beloslatinska), z Vingy 18, z Breškji 5 a z Telepy 1. Dokladový materiál podává autor v podobě dialektu bešenovského, a proto se v něm setkáváme i s jevy, které nejsou v mluvě Vingy. Pouze v hláskosloví, ve kterém se vyskytují v každé ze strukturálních podob BD některé výraznější osobitosti, uvádí autor u daného jevu obojí odlišná znění odděleně. Na specifické tvary a slova jsoucí jen v jedné z obou podob BD autor upozorňuje. Poziční (kombinatorní) varianty autor uvádí jen v hláskosloví, a to vždy u daného jevu. Při uvádění některých dokladů téže gramatické kategorie je (v souladu se skutečným stavem v dialektu) jistá nedůslednost v psaní vokálů [a], [ɛ] a [e] v nepřívzvučném postavení.

2.1. V oddílu Hláskosloví („Fonetika“, 40—162) autor upozorňuje na značnou fonetickou odlišnost zkoumaného dialektu od spisovné bulharštiny i většiny bulharských dialektů v Bulharsku, připomínáje přitom jisté jeho fonetické i fonologické osobitosti (povahu, počet, distribuci fonémů), ale i strukturální odlišnost nářečí bešenovského od podřečí vinganského.

Postupně probírá současný stav vokalického i konsonantického fonologického systému BD. Přináší skici rentgenogramů, sonogramy, palatogramy a lingvogramy zkoumaných hlásek, uváděje vedle těchto lingvogramů lingvogramy hláskových paralel ve spisovné bulharštině a spisovné češtině.¹⁹⁾ Strukturální stratifikaci vokálů autor ukazuje na jejich spektrografickém záznamu. Zabývá se též otázkami morfonologickými — střídáním hlásek (fonémů, variant) zpravidla v kořených morfémech základních tvarů slov a vytvářením alomorfů morfémů těchto základních podob. Dále autor pojednává o pohyblivých fonémech, skupinách fonémů a o frekvenci fonémů v nářeční promluvě (na základě analýzy 40 000 fonémů z dialektu bešenovského a 40 000 fonémů ze subdialektu vinganského)²⁰⁾ i o jejich výskytu v jednotlivých lexikálních a morfolozických

¹⁸⁾ V závorce je uveden počet bulharského obyvatelstva v r. 1956, srov. Stojkov, o. c. I, 15.

¹⁹⁾ Ty podle práce B. Hály, *K popisu pražské výslovnosti*, Praha 1923.

²⁰⁾ Autor chtěl takto zjistit, není-li mezi oběma nářečemi nějaký rozdíl ve frekvenci jednotlivých fonémů v nářeční promluvě („v živata dialektna reč“, o. c. I, 79). Protože ve svých tabelárních přehledech frekvence fonémů oba dialekty nerozlišuje a vychází z plného počtu analyzovaných fonémů (podle čísel v tabulkách je to 79999 hlásek), dá se předpokládat, že zde žádný rozdíl mezi oběma nářečemi neexistuje nebo že autor žádný frekvenční rozdíl mezi nimi nezjistil.

jednotkách a o jejich distribuci v hláskových skupeních (tj. zabývá se možnostmi jejich fungování v dialektu jako systému). Nato autor podává historii formování fonologického systému BD, vlastně konfrontaci stavu starobulharského jako výchozího pro dnešní bulharštinu, tedy i pro BD, s dnešní situací v BD jako stadiem výsledným.²¹⁾ Probírá změny vokalické, konsonantické, vkládání hlásek, zánik hlásek, změny hláskových skupení, změny mezislovní, a konečně hláskové změny ve slovech přejatých z jiných jazyků.

Množství výpůjček z jiných jazyků výrazně odlišuje BD od ostatních bulharských dialektů: před přesídlením do Banátu působila na zkoumaný dialekt řečtina (Ř) a turečtina (T), v Banátě pak Sch, M, N a Rm. Přejaté výrazivo se foneticky téměř veskrze přizpůsobilo „domácímu“, tj. výrazivu jazyka bulharských kolonistů, a tedy nezměnilo domácí fonologický systém. Jen velmi málo výpůjček si v novém prostředí (= v BD) uchovává své dřívější fonetické rysy (např. není v nich provedena redukce vokálů a, o, e v nepřízvučném postavení; znělé sykavky na konci slova před pauzou se vyslovují i v BD zněle).²²⁾ V několika málo případech se působením koexistujících jazyků dokonce pozměnil fonologický systém BD: v bešenovském dialektu je vlivem M [e:] jako kombinatorní varianta hláska [ɛ], vlivem Rm v něm zaniká -i na konci slova před pauzou, ve vinganském subdialektu se vlivem Rm změnilo [t] na [ɛ̃].

Hláskové změny, ke kterým došlo při přejímání cizích slov do BD, jsou dvojí: systémové, vyskytující se u určitých fonémů, bez ohledu na slovo, v němž se uskutečňují, a jsou provedeny důsledně, a jednotlivé, vyskytující se u nejrůznějších fonémů v jednotlivých slovech.

Systémové změny jsou hojné zejména ve slovech přejímaných do BD z jazyků bulharštině fonologicky vzdálenějších (M, N), řídkší ve výpůjčkách z jazyků fonologicky bližších (Sch, Rm). Přitom z(á)měny vokalické jsou častější a různorodější nežli konsonantické. Hojně vokalické změny jsou v přejímkách z M, řídké z Rm, velmi řídké z N, nejřídkší ze Sch. U konsonantických změn autor připomíná jen přejímky ze Sch a hodnotí je jako řídké. — Při přejímání docházelo i k přizpůsobování výpůjček domácímu výrazivu (= BD) co do distribuce jednotlivých fonémů, a to tak, že se v přejímkách realizovaly hláskové změny běžné v BD. Nejvíce těchto změn zjistil autor u výrazů ze Sch, méně z N, M, nejméně z Rm. Např. neznělou výslovnost znělých konsonantů na konci slova před pauzou; Sch, Rm. Ve výpůjčkách v BD také docházelo — vždy však až po jisté době a ne důsledně — k redukci nepřízvučného otevřeného vokálu [e], [a], [o] v odpovídající zavřené protějšky [ɛ̃], [ə], [u]. Běžné v Sch, omezeně rozšířené v M, v Rm jen [o] > [u], v N jen slovo *urnist* < Hornist. Přitom u M a N jde o přejímky poměrně nové. — Dále nastaly v přejatých slovech v BD takové hláskové změny, které znamenají přizpůsobení nářečnímu slovo-tvornému modelu, tedy vlastně změny dané slovo-tvornou analogií (např. změna Sch [a] > BD [e] v *múdréc* přiřadila toto slovo k domácím substantivům na -ec). — Jde-li u změny o jev v BD živý, současný, důsledně provedený, vyskytuje se i u všech slov přejatých z cizích jazyků. Naproti tomu u změn historických, v BD nedůsledných lze

²¹⁾ O. c. I, 95.

²²⁾ Autor zde rozlišuje jinojazyčné výpůjčky, které si uchovávají některé své dřívější fonetické rysy, od výpůjček s cizí substitucí, tj. s fonetickými zvláštnostmi jazyka, ze kterého byly do BD přejaty; tyto druhé pak podle něho vyžadují živý bilingvismus přejímajících mluvčích. Podle mého názoru jde ve skutečnosti v obou případech a) o zachování staršího hláskového stavu v přejímaných výrazech a jejich nepřizpůsobení se nové jazykové situaci; b) o nutnou přítomnost jisté míry bilingvismu typu jazyk přejímající, BD//jazyk přejímaný, např. Rm, u přejímajících osob. Dodejme ještě, že bilingvismus mluvčích je nutný tím více a v tím větším rozsahu, má-li dojít k asimilování fonetiky jazyka přejímajícího (v našem případě BD) jazykem jsoucím s ním v kontaktu (zde Rm, M aj.).

pozorovat i v přejímkách jejich omezenou nebo i nulovou realizaci. Např. přehláska [a] > [e] po měkkých konsonantech a po š, č, c se nevyskytuje ve výpůjčkách z M: *bán'a* ap.

U dokladů na různé jednotlivé hláskové změny v přejatých slovech do BD autor obezřetně podotýká, že u některých z nich mohlo dojít už ke změně v jazyce, ze kterého bylo slovo do BD přejato. Tyto jednotlivé změny jsou v BD podmíněny tak, že přejímaná slova mají pro domácího mluvčího značkový charakter. Proto je u něho jejich hlásková podoba nespojuje se slovy příbuznými a není jimi podporována a proto je mluvčí lehce spojuje s hláskovým systémem, tvarem nebo významem domácích slov, což nejednou vede k jejich hláskovému pozměnění. Např. *kračün* „brusle“ (z M *korcsolya*), které vzniklo hláskovým spojením s domácím slovem *krak* „noha“.

Přízvuk v BD je silový (výdechový), volný a v určitých případech pohyblivý, má tedy vlastnosti přízvuku bulharského, svou distribucí se však značně odlišuje jak od přízvuku ve spisovné bulharštině, tak také od přízvuku ve většině ostatních bulharských dialektů. Je výrazný, přízvuková slabika je foneticky o něco delší.²³⁾ Autor probírá (podle druhů slov) přízvuk stálý a nato p. pohyblivý. V tříslabičných a delších slovech bývají v BD dva přízvuky — jeden o něco silnější než druhý (avšak i slabší přízvuk je výrazně odlišný od vedlejšího přízvuku ve spis. bulharštině). Přejatá slova se do BD včlenila tak, že se přízpůsobila jeho slovotvorné-přízvukovým modelům, tj. odlišovala-li se, změnila svůj přízvuk. V případech zachování přízvuku se ve výpůjčkách ze Sch přízvuk melodický změnil na expiratorní.

2.2. Obdobný rozsah jako hláskosloví věnuje Stojkov morfologii zkoumané mluvy (163—278). Také zde se zabývá především dnešním stavem morfologického systému a teprve v druhé řadě, v daleko menším rozsahu, spíše dodatkově připomíná změny, které v něm při jeho formování nastaly. Hlavně ovšem zkoumá ohebné druhy slov.

U substantiv pojednává o jejich jednotlivých tvarech určitých i neurčitých, o substantivech determinativních (pouze určitých), indeterminativních (pouze neurčitých), a posléze o substantivech stupňovaných (tj. o substantivech označujících kvalitu). U adjektiv mluví o tvarech neurčitých, určitých, o adjektivech neohebných (= slovech cizího původu, např. *liber* „svobodný“, a některých adjektivech domácích, vyskytujících se v singuláru zpravidla v jediné podobě, neboť se spojují pouze s jistým substantivem, např. *stělna* „břeží (o krávé)“) a o stupňování adjektiv. Dále studuje číslovky (určité a neurčité) a zájmena (osobní, osobní zvrtná, přivlastňovací, ukazovací, tázací, neurčitá, záporná, vztažná a nezvratná zájmena přivlastňující subjektu věty). Poté autor probírá slovesa — osobní a neosobní, nezvratná a zvrtná, přechodná a nepřechodná; zabývá se otázkami vidu a tvořením sloves dokonavých a nedokonavých a stručně připomíná trojí slovesný způsob (v BD není a asi ani nebyl způsob nepřímého oslovení, tzv. *preizkazno* naklonenije). Autor představuje (čtyři) jednotlivé přítomné slovesné třídy a naznačuje jejich produktivnost. Nato popisuje určité tvary slovesné ve způsobu oznamovacím, rozkazovacím a podmiňovacím a čase přítomném, budoucím i minulém — zde mj. i aorist a imperfektum — zmiňuje se též o (v bulharštině známém) stupňování sloves (např.: *kuněte náj bégat kugá sa gládny*) a dále pojednává o slovesných tvarech neurčitých — participiích a přechodnicích, substantivu verbale a infinitivu. V menším rozsahu Stojkov rovněž

²³⁾ Tato délka sama o sobě však podle autora nemá diferenciativní, fonologickou platnost. Proto se, jak říká (I, 147), nemůže mluvit o přítomnosti kvantity v BD.

popisuje neohebné druhy slov v BD: příslovce, předložky, spojky, citoslovce a částice.

Závěr morfologického oddílu tvoří kapitola diachronická, pojednávající o některých významnějších změnách, které v morfologickém systému nastaly při jeho formování u substantiv, zájmen, a zvláště o změnách, k nimž došlo za posledních sto let u sloves, změnách, které BD odlišily od spisovné bulharštiny a také od většiny ostatních bulharských dialektů. Z hlediska kontaktní lingvistiky jsou zde zajímavé autorovy poznatky o podmíněnosti procesu postupného mizení imperfekta a po něm aoristů daným plurilingvním prostředím (autor uvádí vhodné paralely z odborné literatury).²⁴⁾

2.3. V oddílu věnovaném syntaxi (279—332) se autor snaží postihnout celý syntaktický systém BD. Hlavní jeho pozornost se soustřeďuje na jevy pro zkoumaný dialekt příznačné, jimiž se BD liší od ostatních bulharských dialektů i spisovné bulharštiny. Přitom uvádí jen osobitosti současného systému (podávání pohledu historického se prý obává pro potíže s odlišením vývoje izolovaného dialektu od syntaktického vývoje všebulharského).²⁵⁾ Tento oddíl má čtyři větší kapitoly: pojednání o slovních spojeních (syntagmatech), o větě jednoduché, o souvětí a o slovosledu.

V kapitole o syntagmatu Stojkov upozorňuje na slovní spojení souřadná a podřadná. Zde pak mluví o dvou základních typech syntagmat — o slovesných a o jmenných (do nich vřeluje i spojení adjektivní, zájmenná a číslovková), všimaje si v obou skupinách oddělené spojení bezpředložkových (o těch mluví spíše jen zmínkou) a předložkových a jejich jednotlivých typů. Za základní a nejrozšířenější větný typ v BD považuje Stojkov jednoduchou větu, což souvisí s fungováním dialektu jako řeči (pouze) mluvené. Jednoduchá věta mu svou silnou kontextovou i situační zakotveností tvoří bez ohledu na svou stavbu zpravidla gramaticky i sémanticky („smyslono“) vymezenou jednotku. Mluvě o stavbě jednoduché věty v BD, zmiňuje se autor i o opakování, zdvojení a vypouštění části výpovědi, o větách eliptických, o osamostatněných částech věty a o vsuvkách. Zde je zajímavý autorův postřeh (310), že osamostatnělé části věty nejsou v BD tak rozšířeny jako ve spisovném jazyce (= B) a že mají charakter zpřesňujícího vysvětlení. I když se domnívám, že jsou v BD také jiné typy osamostatněných větných členů, přece jen autorem uvedený typ je pro lineární výstavbu slovanské nářeční věty se zřením k fungování dialektu jako jazyka mluveného nepochybně charakteristický. Sám bych zde — podle povahy autorových dokladů — mluvil o přičlenění;²⁶⁾ autorovo vnitřní členění jednotlivých promluv BD se zdá gramatické, nikoli výdechové-melodické, jež je pro záznam mluveného jazykového projevu jediné náležité. Souvětí je v BD dosti rozšířeno (až není, jak říká autor, 311, pro mluvený jazyk příznačné), a to ve všech typech souřadných (parataktických) i podřadných (hypotaktických). Autor odmítá tvrzení některých dialektologů, že v dialektu převládající parataxe je svědectvím o intelektuální nevyvinutosti venkovánů, neboť tyto autoři vycházejí ze syntaxe psané podoby jazyka spisovného, která se podstatně odlišuje od syntaxe spisovného

²⁴⁾ O. c. I, 278.

²⁵⁾ Stojkov se zde mohl spíše obávat nedostatku potřebné zevrubné znalosti druhého pevného bodu ve vývoji izolovaného jazyka (dialektu), tj. stavu bulharštiny v době odloučení BD. Ten by byl pro jazykovědné studium za účelem postižení vývoje izolovaného jazykového útvaru nutný. Znalost jak výchozího, tak také (z hlediska přítomnosti) konečného vývojového stadia izolovaného jazyka je — aroci při přihlížení k daným vývojovým faktorům — pro poznání jeho historie nezbytná. Viz také můj příspěvek na sofijském sjezdu slavistů v r. 1963 věnovaný výzkumu izolovaného jazykového útvaru v nepřibuzném jazykovém prostředí, Slavjanskaja filologija, VII, Ezikoznanie, Sofie 1965, 227, a nejnověji m ůj cit. torontský referát *The Isolated Language* (srov. pozn. 8. 1).

²⁶⁾ Přičleněním rozumím dodatečné připojení větného útvaru k větě předcházející, obsahově, mluvnicky i intonačně uzavřené, kterou přičleněný útvar nějak doplňuje, určuje nebo i citově zabarvuje. Pro výrazné specifické znaky výstavby zvukové, gramatické, obsahové i aktuální vzniklého přičlenovacího větného celku nelze přičlenění dobře ztotožnit s obvyklou formálně-obsahovou nebo i jen formální parataxi ani s jasně vyjádřenou hypotaxi. Srov. mou stať *Výstavba přičlenovacího větného celku v místním nářečí. Příspěvek k poznání nářeční promluvy*, SaS XXIV, Praha 1963, 175—186; tam i další literatura.

jazyka v jeho podobě (primárně) mluvené. Stručně uvádí rozmanitá souvětí souřadná i podřadná v jejich spojkové (tu probírá důkladněji), popřípadě mnohospoječné, i asyndetické podobě. K tomu připojuje kapitolku o některých charakteristických jevech výstavby souvětí, převážně to jevech mluvenostních (322, sr. i 304 k osobitostem věty jednoduché), a tedy se vyskytujících i v jiných strukturálních realizacích mluvené funkční podoby bulharského národního jazyka (např. nedůslednost v užívání gramatického čísla, opakování větných částí, přičleňování atp.). Syntaktický oddíl doplňují poznámky o slovoledu v BD, jemuž zde autor přikládá značnou distinktivní platnost. Jím se BD výrazně odlišuje jak od jiných bulharských dialektů, tak také od bulharštiny spisovné. Zvláště charakteristické je pro něj podle autora postavení krátkých podob osobních zájmen a tvarů pomocného slovesa býti na počátku věty. (Tato skutečnost je ovšem známa i z řady jiných slovanských dialektů, mj. i českých.)²⁷⁾

2.4. Téměř dvojnásobný rozsah (333–402) věnuje Stojkov tvoření slov, valnou měrou popisu dnešního slovotvorného systému. Po obecných poznámkách o slovech neodvozených (historicky a etymologicky dílem kořených, dílem afixových) a odvozených (afixových, v omezené míře i o kompozitech) autor popisuje a analyzuje dnešní slovotvorný systém banátské bulharštiny, tj. neodvozené a odvozené typy substantiv, adjektiv, sloves a příslovčí. Protože rozdělení neodvozených slov na obě zmíněné skupiny vyžaduje etymologickou analýzu, a tu autor jako nespecialista nechce konat, volí za hlavní vnitřní kritérium divisionis sémantickou stránku slov a za ní dělení podle gramatického rodu, kdežto u slov odvozených (resp. kompozit) je hierarchie dělidel dána 1. způsobem (prostředkem) odvození, tj. afixací, kompozicí, eventuálně (u substantiv) jinými typy tvoření odvozených (složených) slov (= kritérium slovotvorné), 2. zařazením do sémantického okruhu a 3. (u jmen) rozdělením podle gramatického rodu. (Poučné i velmi názorné jsou autorovy tabelární přehledy distribuce jednotlivých derivačních prostředků. Totéž platí, mutatis mutandis, také o tabelárních přehledech uváděných autorem v jiných částech tohoto díla.)

Slovotvorný oddíl je ukončen kapitolkou o změnách ve slovotvorném inventáři BD. Přijaté slovotvorné formanty lze podle autora dělit na přejímky z doby před přesídlením do Banátu (tj. před 2. pol. 17. století) — výpůjčky turecké a řecké (jsouce ve všech bulharských dialektech i ve spis. bulharštině, dokumentují působení T a Ř na bulharštinu do 2. pol. 17. století) — a po přesídlení — přejímky ze Sch, M, N a Rm (dobře dosvědčující působení těchto jazyků za posledních 250 let právě na BD, neboť většina z nich není v ostatních bulh. dialektech ani ve spis. bulharštině). — Když se zkoumají nářeční slovotvorné prostředky izolovaného jazyka co do jejich původu, bývá možno stanovit, které z nich jsou domácí a které jsou jinojazyčným obohacením nářečního slovotvorného systému. Těžší, ba někdy nemožné je podle autora (394) ukázat, které z nářečních slovotvorných prostředků a modelů jsou produktivní (aktivní) a které neproduktivní (pasivní), protože v dnešní etapě existence dialektů se jejich lexikon téměř výlučně obohacuje přejímáním ze spis. jazyka, nikoli tvorbou nových slov. Také v tomto směru zde podle Stojkova (l. c.) BD tvoří výjimku. Tím, že se vytvářela spisovná podoba BD, bylo v něm nedávno vytvořeno — a vytváří se ještě i dnes — mnoho nových slov, zvláště substantiv a adjektiv, méně též sloves a příslovčí. Některá vnikla do jeho spisovné podoby i do živého mluveného dialektu, jiná se uchovala jen v písemnictví, ale všechna jako celek dávají možnost stanovit, které prostředky a modely jsou živé (produktivní) a které nikoli. Přítomnost značného množství nově utvořených slov vlastními slovotvornými prostředky dovoluje stanovit, že většina formantů (zvláště u substantiv a adjektiv, méně u sloves) zachovává svou produktivnost, tj. že jsou ještě dnes aktivní, živé. Pokud jde o změny ve výpůjčkách z cizích jazyků (setkáváme se s nimi jen u substantiv, adjektiv a sloves), spočívají v tom, že výpůjčky přijímají nové (= domácí) formanty,

²⁷⁾ Viz např. mou práci *Jazykové vlivy karpatské slašnické kolonizace na Moravě. Konfrontačně-komparativistická gramatická studie karpatsologická*, Rozpravy Československé akademie věd, LXVII, řada společenských věd, seš. 10, Praha 1967, 37, 57; J. Chloupek, *Aspekty dialektu*, Brno 1971, 98–99; etc.

jimiž se vyrovnávají s podobou v domácí mluvě existujících slovtvorných modelů a tak se včleňují do systému BD.

2.5. Zajímavý a poměrně rozsáhlý oddíl knihy (403—464) je věnován lexikologii. Autor mluví o metodologii lexikologické práce (zejména při práci s lexikem nářečním) vůbec a o slovní zásobě BD zvlášť. Ukazuje začlenění lexika BD do celobulharského slovníku na jedné straně a jeho specifitnost danou vnitřním vývojem (izolovaného) dialektu i osobitostí vnějších vývojových podmínek tohoto dialektu na straně druhé. Slovník BD nepoznal vliv spis. bulharštiny (ve škole, kostele..., sr. s. 000) ani vliv novořecký ani na něj nepůsobila tolik ruština nebo církevní slovanština, zato na něm možno pozorovat silné působení Sch, N, M a Rm. V části věnované současnému lexiku Stojkov popisuje sémantické zvláštnosti slovníku BD (přenesené významy, polysémii, homonymii a synonymii ap.) a jeho stránku frazeologickou (složené názvy, frazeologizovaná slovní spojení, idiomy). Nato mluví o stratifikaci lexika. Rozděluje je na obecně bulharské (= valná většina výraziva) a dialektické (zde kromě tzv. plných dialektismů uvádí též dialektismy pouze fonetické, morfologické, významové, tj. sémantické, a nominativní, tj. dublety izosémantických lexikálních jednotek spisovných).

Podstatnou složku lexikologického oddílu tvoří kap. Změny v lexiku (Proměny v leksikata). Zde Stojkov probírá ony neustálé proměny, k nimž v lexikální soustavě dochází. Protože nemá, jak říká, potřebný jazykověhistorický materiál, vychází zde z porovnávání mluvy starší a mladší generace, dílem i z konfrontace s jinými bulharskými dialekty, zkoumání výpůjček z jiných jazyků ap. Změny v lexiku se realizují jako zanikání jedněch výrazů a rozmanité, částečně motivované, částečně nemotivované (= na osudu daného designátu nezávislé) vznikání výrazů jiných. Slovní zásoba BD se zřením na svůj původ má rozeznatelné dvě základní vrstvy: výrazivo domácí (základní a převládající) a přejaté. Přejaté výrazivo je v BD dosti četné a svou podmíněností rozmanité (výrazy přišly v různou dobu, různými cestami — z jazyka úředního styku, církve, školy, byly dány soužitím s jinojazyčným etnikem ap.). Třeba si také uvědomit bilingvní nebo plurilingvní povahu banátských Bulharů a jejich snadné přecházení z jednoho jazyka do druhého. Toto „language code switching“ je u menšinových etnických skupin v rumunském Banátě jev běžný.²⁸⁾ V souvislosti s cestou, kterou cizí slova do BD vnikla, a s možnostmi jejich přejímání a osvojování rozlišuje Stojkov dva typy výpůjček: a) přejetí při neznalosti cizího jazyka (Sch, N: nikdy zde neexistoval Sch//B nebo N//B bilingvismus) a b) přejetí při znalosti cizího jazyka (M, Rm: existoval a existuje M//B a Rm//B bilingvismus — v historii dané oblasti šlo v případě M i Rm o jazyk úředního styku — první bilingvismus podle autora byl aktivní, druhý je aktivní). Při zkoumání diachronní stratifikace lexika BD autor zdůrazňuje potřebu poznání jinojazyčných výpůjček z hlediska historického, nikoli etymologického. Postupně pojednává o výpůjčkách z Ř, T, Sch, N, M, Rm, ze spis. B, ze spis. (= písemnostní) podoby BD a z mezinárodního kulturního slovníku. Na závěr mluví o lexiku spisovné banátské bulharštiny a o jeho vnitřní stratifikaci na vrstvu obecnou, odbornou a na spisovné varianty (tj. dublety, synonymní, stylisticky odlišné výrazy písemnostní, zhusta s výraznou puristickou tendencí). Popisuje vznikání tohoto lexika a s narůstáním jeho funkcí sleduje jeho výrazové obohacování z pramenů domácích i cizích.

2.6. Závěrečná kapitola Obecný přehled (Obšt obgled, 465—478) je věnována

²⁸⁾ Pokud jde o jazyk české (moravské) minority v rumunském Banátě, viz můj cit. ref. (viz výše v pozn. 1) *Some Remarks ...*, 877n.

otázkám variability dialektu vůbec a variability BD zvlášť. Autor připomíná dva základní typy variant: a) varianty vzniklé vnitřním vývojem nářečního systému samého; b) varianty vzniklé působením jiných jazykových — nebo nářečních — systémů. Zabývá se funkcí stratifikací variant, rozlišuje přitom a) v-y vyskytující se v řeči různých osob a b) v-y vyskytující se v řeči téhož mluvčího (poměrně řídké), a pojednává o příčinách vzniku variant v BD. Stojkov zdůrazňuje, že variabilita kteréhokoli dialektu je jeho inherentní vlastností, vyplývající z jeho běžné mluvené, kódifikací neusměrňované povahy (465). Nato uvádí fonetické, morfologické, syntaktické, slovtvorné a lexikální osobitosti BD, lišící ho od většiny bulharských dialektů i od bulharštiny spisovné. Na závěr popisuje vztah BD k ostatním bulharským dialektům. Proti názoru L. Miletiće Stojkov tvrdí (velmi pravděpodobně právem), že dnešní BD nelze ztotožňovat s dnešním stavem jeho výchozího severního podřečí dialektu pavlikánského, od něhož se počátkem 18. stol. BD natrvalo oddělil, a to pro další nezávislý vývoj BD, zejména stopy intenzivního cizojazyčného vlivu. Podle autora je BD osobitě bulharské nářečí, jehož vztah k ostatním bulharským dialektům bude možno řešit až po vydání bulharského dialektického atlasu²⁹⁾ a po systematickém prozkoumání bulharského nářečního lexika.³⁰⁾ Vztah bulharštiny k jiným banátským jazykům a otázka jejich společných osobitostí jsou zajímavé a zasluhují pozornosti, ale vyžádají si ještě času. Stojkov pouze upozorňuje, že banátský multilingvismus má za následek obdobné vývojové tendence v jednotlivých koexistujících jazycích a jako projev těchto tendencí i některé společné specifické jevy v těchto jazycích (zvl. mizení imperfekta a aoristu a jejich záměnu společným minulým časem — préteritem, formou to starým perfektem), které autorovi dovolují mluvit o banátském jazykovém svazu.³¹⁾

Svazek doplňuje literatura předmětu a seznam zkratk.

3. Druhý svazek — *Leksikata na banatskija govor* — navazuje na lexikologickou část svazku prvního. Autor se v něm snaží přinést co nejuplněnější svod slovní zásoby BD a ukázat její stratifikaci. Má tři části: 1) studii o soustavě daného lexika (9—29), obsahující jeho kvantitativní analýzu α se zřetelem na gramatickou povahu lexikálních jednotek a jejich vztah k polysémii i jejich rozčlenění na výrazy obecně bulharské, dialektické a přejímky z cizích jazyků, β) se zřetelem na výpůjčky z cizích jazyků a γ) se zřetelem na vztah lexika BD k lexiku spis. bulharštiny, b) abecedně uspořádaný vlastní slovník (31—280) a c) četné a rozmanité nářeční texty, převážně to přepisy magnetofonových záznamů (282—325).

²⁹⁾ *Bългарски диалектен атлас в 4 тома. Том 1. Југоисточна Българија. Част прва. Крти. VIII + 277 + 12. Част втора. Стати. Коментари. Показалци. 207. Софи 1964. Том 2. Североисточна Българија. Част прва. Крти. 290. Част втора. 166. Софи 1966. Први дил tohoto atlasu — 400 zkoumaných bodů — je společným dílem pracovníků IBE BAN a moskevského Slovanského ústavu (ISB AN SSSR), jeho odpovědnými redaktory byli Št. Stojkov a S. B. Bernštejn, druhý díl — 250 bodů — redigoval Stojkov sám. Ten také připravil díl třetí (jihozáp. Bulharsko, 600 bodů; v tisku). Čtvrtý díl atlasu bude pojednávat o nářečích severozáp. Bulharska, pátý (poslední) bude zobecňující, se svodnými mapami.*

³⁰⁾ V Ústavu bulharského jazyka BAN v Sofii Stojkov zorganizoval sestavení solidního dialektického archivu jako východiska pro budoucí celobulharský nářeční slovník.

³¹⁾ O banatismech a banátském jazykovém svazu mluvil Stojkov na VI. mezinárodním sjezdu slavistů v Praze 1968: *Banatskijat ezikov svjaz*, Slavjanska filologija X, Sofie 1968, 97—102. Třebaže zde tendence ke vzniku BJS byla, pro nepřítomnost dlouhodobého silného jednotčitého vlivu (společného jazykového substrátu, adstrátu nebo superstrátu; jinak je tomu např. u jazykového svazu balkánského, ať již zdůrazňujeme vliv trácký, ilyrský nebo turecký) o něm podle mého názoru v plném slova smyslu mluvit dobře nemůžeme. Srov. mé vystoupení v Praze na zmíněném slavistickém sjezdu, VI. mezinárodním sjezdu slavistů v Praze 1968, Praha 7. — 13. VIII. 1968, *Acta sjezdu, I*, Praha 1970, 218.

3.1. Slovník má celkem 9386 lexikálních jednotek — slov, složených pojmenování a frazeologických spojení. Přebírají substantiva, především mužská. Po stránce sémantické jsou daleko nejhojnější lexikální jednotky jednovýznamové. U přejímek z cizích jazyků se nepřihlíží k jazyku, z něhož výraz pochází (hledisko etymologické), ale k jazyku, z něhož se do BD dostal (hledisko historické). Přejímek je v BD 21% všeho výraziva. Naprostou většinou jde o substantiva (87%) a z nich většinou o maskulina. U přejímek autor podtrhuje jejich zcela převažující jednovýznamovost. Nejvíce přejímek je z Rm (25,9 % všech výpůjček), následují Sch (14,9 %), M (14,3 %), T (13,1 %), N (12,5 %), internacionalismy (10,6 %), Ř (4,5 %) a skupina výpůjček nejasného původu (4,2 %). Při vymezování vztahu lexika BD k lexiku spis. bulharštiny Stojkov odmítá na základě své analýzy — přihlížeje i k struktuře sémantické — obvyklé tvrzení, že velká většina lexikálních jednotek každého dialektu je i pro daný spisovný jazyk společná. Ukazuje, že společných slov je asi 15 % (ze všech slov BD), z nich zvláště sloves (36,5 %) a substantiv (30,6 %). Ke společné vrstvě náleží také část výrazových prostředků přejatých z cizích jazyků (485 slov), především všechny internacionalismy (189), dále část slov vypůjčených z T (162), Ř (62), Rm (41), N (15), Sch (11), M (5) — valnou měrou substantiva, po stránce sémantické slova jednoznačná. Částečné (formou nebo významem) dialektismy se blíží výrazům spisovným. Je jich 33 % z veškerých slov BD. Přebírají substantiva a verba. Jsou fonetické, gramatické, slovtvorné a sémantické. Plné dialektismy mají formu nebo význam, které se nevyskytují ve spis. jazyce. Je jich 31 % všech slov BD, opět především substantiv (63,3 %) a sloves (21,3 %). K plným dialektismům náleží i 1309 slov vypůjčených z Rm (422), Sch (256), M (251), N (214), T (72), Ř (18) a všechna slova neurčitého původu (76). Daleko přebírají substantiva, po nich následují verba a dále adjektiva; jiné slovní druhy jsou zde zastoupeny jen minimálně. Po stránce sémantické i zde valnou měrou (přes 90 %) přebírají slova jednoznačná.³²⁾

3.2. Slovník BD autor sbíral přes 12 let (1953—1966), zároveň s všestranným výzkumem dialektu, a to všemi možnými způsoby — pomocí magnetofonu, výzkumem etnografickým, studiem písemnictví i zkoumáním korespondence mezi banátskými Bulhary ap. Je abecední, fonologický (*i//y* jsou pohromadě, neboť jde o poziční varianty). Obecně rozšířené výrazy jsou uváděny v podobě nářečí bešenovského, výrazy existující jen v dialektu bešenovském nebo jen v podřechí vinganském jsou uváděny v zachycené podobě a doplněny lokalizací výskytu. Za slovem následuje gramatický (a někdy i funkční) kvalifikátor, u přejímky (ne však u internacionalismů) rozšířený o určení výchozího jazyka (= z něhož bylo slovo do BD přejato), a ovšem vhodně volená dokladová dokumentace. Substantiva, adjektiva a slovesa se jako hesla uvádějí — pokud nenastává nějaká zvláštní okolnost, vyžadující doplnění hesla — pouze ve své základní podobě. Fonetické varianty se uvádějí při podobě nejrozšířenější; přitom varianty rozdílné v dialektu bešenovském a v subdialektu vinganském jsou uváděny pohromadě a při podobě bešenovské. Slovtvorné varianty a lexikální varianty (lexikální dublety) autor uvádí samostatně, avšak po uvedení spis. ekvivalentu vyjmenovává všechny ostatní varianty. Substantiva deminutivní, deverbativní a slovesa reflexivní a adverbia se uvádějí u svých základních, výchozích podob; při lexikalizaci deminutiva nebo reflexiva podobně jako při terénním zaznamenání deverbativního substantiva a adverbia jsou dané doklady uváděny jako

³²⁾ Čísla jsou v maličkostech ojedinele nepřesná; srov. například dílčí počty přejímek a jejich součty v této části díla, 12—18.

samostatná hesla. Homonyma Stojkov označuje indexem vpravo nahoře, ustálená frazeologická a idiomatická spojení uvádí při každé plnovýznamné části za posledním jejím významem, předepisuje před ně prázdný čtvereček. Lexikalizovaná složená pojmenování a adverbializované předložkové vazby tvoří rovněž samostatná hesla. Význam slov autor podává u jednoznačných pojmenování jejich spisovným ekvivalentem, pokud existuje; ve všech ostatních případech vysvětlením významu. Doklady píše tak, že na konci slova před pauzou ve shodě s výslovností píše znělostně párovou souhlásku vždy jako neznělou, např. pluk, pluga m. Plug (177). Použití schematických obrázků,³³⁾ a zejména metody sémantického sdružování hesel, tzv. hnízování,³⁴⁾ v přiměřené míře bylo by učinilo slovník pro další vědeckou práci ještě užitečnějším.

3.3. Nářeční texty jsou bohaté; v oddílu Vyprávění a rozmluvy je 8 ukázek z vesnice Bešenov, 2 z Breškji, ukázka z Teupy, 7 ukázek z Vingy, v oddílu Pohádky jsou 4 ukázky z Bešenova, 1 z Breškji a 3 z Vingy, v oddílu Dopisy — zde autor uvádí paralelně původní text a jeho fonetický přepis (!) — jsou 4 listy z Bešenova a 2 z Vingy. Je sympatické, že autor značnou část prvních dvou oddílů textů člení z hlediska výdechově-melodického, tedy mluvenému jazyku vlastního, pro tuto jeho funkční podobu relevantního, užívaje pro kratší pauzy (?) grafému/, pro delší pauzy (?) označení //; zbytek označuje tradičně, tj. se zřetěním ke struktuře gramatické, užívaje přitom čárek a teček. Škoda že nepokročil v tomto správném směru o krok dále a nepokusil se nějak graficky zachytit i melodii vět. Při hledání hranic věty v souvislém mluveném projevu je totiž relevantní nikoli pauza, nýbrž především melodická povaha koncové kadence (kadence konkluzivní, polokadence, antikadence) a melodický charakter počátku věty další.³⁵⁾ Třeba počítat i s případy (teoreticky téměř) bezpauzového spojení vět, a naopak i s případy, ve kterých ani výraznější pauza neznamena ještě nutně větný předěl. — Také tento druhý svazek Stojkovova díla obsahuje běžný aparát vědecké publikace (seznam zkratk, předmluvu, úvod a obsah).

4. Práce v kontaktové lingvistice probíhá ve třech navzájem spjatých oblastech; možno je označit deskripce („A“), explikace („B“) a dedukce („C“). Z hlediska gnoseologického i z hlediska relativní chronologie představují tyto oblasti tři po sobě následující etapy bádání, přičemž etapa „A“ je nutným předpokladem pro etapu „B“ a ta nutným východiskem etapy „C“. Tato posloupnost je dána požadavkem metodologické korektnosti vědecké práce: narušení sledu „A“ — „B“ — „C“ by zde znamenalo vědecky nesprávný apriorismus. V kontaktové lingvistických pracích je žádoucí i formální rozčlenění těchto tří oblastí, především zřetelnější vydělení oddílu „C“ (může představovat závěr práce nebo alespoň tvořit jeho samostatnější složku). Tento požadavek vystupuje markantně do popředí zejména v pracích věnovaných kontaktům mezijazykovým, např. kontaktové lingvistickému studiu izolovaných minoritních jazyků. Tak při zkoumání češtiny jako

³³⁾ O užitečnosti existence názorného obrázku ve slovníku práce podobného druhu nelze pochybovat. Právě proto, že slovník BD vznikl za působení několika jazyků, tj. několika národních kultur v širokém slova smyslu, je přesné postižení sémantické stránky jednotlivých hesel nemálo důležité. Srov. zde názornost ilustrovaných výkladových slovníků Larousoových, slovníku *Dictionarul limbii române moderne*, vyd. D. Macrea, Bukurešť 1958, *The American Heritage Dictionary of the English Language*, vyd. W. Morris, New York 1969, etc., ale i několika užitečných ilustrací *Dialektického slovníku moravského našeho Fr. Bartoše*, Brno 1906.

³⁴⁾ Srov. například dílo *Východolašská nářečí, II*, Brno 1949, Ad. Kellnera.

³⁵⁾ Srov. Fr. Daneš, *Intonace a věta ve spisovné češtině*, Praha 1957; M. Romportl, *K tónovému průběhu v mluvené češtině*, Praha 1951.

jazyka etnické menšiny v různých zemích evropských (např. v Jugoslávii, Polsku, Rakousku, Rumunsku, SSSR) i mimoevropských (např. v Kanadě, USA) práce přinářející do té či oné míry zpracované oblasti „A“ a „B“ zajímají bohemisty (a svou měrou i odborníky v těch jazycích, které jsou s danou minoritní češtinou v kontaktu), jsou především bohemistické. Popisují daný jazykový systém jako existující v jistých osobitých podmínkách a vysvětlují jej. Kontaktové lingvistické práce v plném slova smyslu z nich však činí a použitelnosti pro jakkoli specializovaného kontaktového lingvistu (třeba afrikanistu, indologa, kavkazologa...) jim dodává teprve přítomnost obecně lingvistické oblasti „C“. V oblasti „C“ se všichni tito badatelé scházejí, zde vzájemná výměna poznatků jistou měrou každému z nich napomáhá potvrdit, doplnit nebo zpřesnit závěry plynoucí z práce vlastní nebo badateli naznačuje potřebu revize vlastních závěrů. Takto možno i nutno jít po cestě odkrývání vpravdě obecných zákonitostí jazykového vývoje v kontaktové situaci, po cestě odhalování tamních jazykovědných univerzálií. Práce z kontaktové lingvistiky, mající oddíl „A“ a „B“, mají vedle své hodnoty bohemistické, rusistické, anglistické, romanistické... ovšem také svou cenu obecnější, kontaktové lingvistickou, avšak vždy jen pro toho badatele v kontaktové lingvistice, který je zároveň odborníkem v daném národním jazyce (tedy při zmíněném studiu izolované minoritní češtiny pro bohemistu), a který si může na základě solidního „A“ a „B“ řadu dedukcí (= složek „C“) vykonat sám. (Mimo diskusi, pravda, zůstává i u kontaktové lingvistických prací pouze s oddíly „A“ a „B“ pro každého badatele v kontaktové lingvistice jejich hodnota metodologická.) Třeba přiznat, že práce kontaktové lingvistické s „A“, „B“ i „C“ jsou zatím — tu méně, tu více — *pium desiderium*.

4.1. Území Banátu skýtá pro svůj složitý národnostní vývoj (několikanásobnou kolonizaci etnikem různého původu) a z něho plynoucí etnickou pestrost i multilingvní povahu značné části svých mluvčích velmi vděčný terén k jazykovědnému, zejména kontaktové lingvistickému studiu. Přesvědčivě to dokazují i knihy Stojko Stojkova *Banatskijat govor a Leksikata na banatskija govor*. Tyto knihy jsou pozitivním výsledkem badatelova dlouhodobého soustavného studia a jako celek představují vynikající bulharistické dílo. Přinářejí autorovo zevrubné zpracování oblastí „A“ a „B“ minoritní rumunské bulharštiny a znamenají tak značný přínos pro hlubší synchronní i diachronní poznání bulharského národního jazyka jako celku i spolehlivé východisko dalšího lingvistického (bulharistického, ale i širě balkanistického, banatologického i kontaktové lingvistického) bádání. Jistě (a právem) bude toto dílo fungovat také jako metodické východisko pro obdobné práce o izolovaných jazycích. Obsahuje též nejednu bystrou autorovu dedukci obecně lingvistickou („C“), tyto poznatky jsou však bohužel zasuty (a pro teorii jazyků v kontaktu a kontaktovou lingvistiku do značné míry zneprístupněny), v přebohatém, byť i přehledně roztríděném a dobře vykládaném materiálu.

4.2. Jistě by bývalo bylo možné vyvodit na základě tak dlouhodobého studia, tak bohatého získaného materiálu a tak přesvědčivé jeho interpretace i mnoho dalších poznatků obecně jazykovědných („C“), cenných pro samu kontaktové lingvistickou teorii. Např.:

a) zachytit postupnou proměnu jazyka rumunských Bulharů od někdejšího bulharského monolingvismu přes autorem naznačený plurilingvismus k rumunsko-bulharskému bilingvismu a dále k rumunskému monolingvismu v jednotlivých (biologických) generacích, a vůbec sociétách, a tím odhalit sociální podmíněnost vývoje BD;

b) prozkoumat fungování všech zjiitelných extralingvních (nejen sociálních,

o těch viz sub a)), intralingvních i interlingvních faktorů vývoje BD, jejich vzájemný vztah, valenci a naznačit hierarchii míry této valence;

c) zjistit hierarchii jednotlivých jazykových plánů BD nebo i jeho dílčích jazykových systémů co do stupně jejich rezistentnosti vůči působení teritoriálně koexistujících nebo v jakémkoli jiném typu kontaktu s BD existujících jazyků;

d) prozkoumat otázku tautoenunciačního přecházení z jednoho jazyka do jazyka druhého (do jazyků dalších), tzv. language code switching, v podmínkách naznačené plurilingvní banátské situace.

Bulharisté pracující v kontaktové lingvistice mají zde před sebou ještě dosti práce. Naštěstí předložené dílo informuje o oblastech „A“ i „B“ zkoumaného jazyka sdostatek podrobně, a je tedy spolehlivou základnou pro obecně lingvistické vývoody („C“) Stojkova pokračovatele. V těch případech, kde dílo potřebné materiállové podklady pro další, jazykovědně teoretické studium neobsahuje (dílem snad proto, že daný specializovaný výzkum stál zcela mimo zájem autora, primárně dialektologa, a zůstal jím tedy nevykonán, dílem jistě i proto, že autor nepojal do své dvou-svazkové práce všechny získané poznatky o BD), bylo by ovšem z hlediska potřeb kontaktové lingvistiky nutno vykonat doplňkový terénní výzkum.

Do jisté míry zde může naznačit — ale pro specifčnost jednotlivých minoritních kolonizací v Banátě vždy pouze naznačit — některé odpovědi na zmíněné komplexy otázek výsledek kontaktové lingvistického studia jiných etnických minorit v rumunském Banátě, např. české; první kroky zde byly učiněny.³⁶⁾

FROM CONTACT LINGUISTICS IN SOUTHEAST EUROPE

During the recent decades linguists have focused their increasing attention on problems of Contact Linguistics (CL). It is especially their inquiry into interlingual contacts (and interferences) that deserves special mention; any of the basic types of these contacts, as well as any of their realizations, are analyzed.

The work in CL has been carried on in three interlinked spheres, which may be referred to as Description („A“), Explanation („B“) and Deduction („C“). From the point of view of relative chronology, they represent three successive stages of research, stage „A“ being a necessary gnoseological presupposition for stage „B“, which in its turn is a necessary basis for stage „C“. This order is necessitated by the exigency of methodological correctness of scientific work: any derangement of the „A“ — „B“ — „C“ succession would mean scientifically incorrect a—priority. In works on CL a formal separation of the spheres „A“, „B“, „C“, especially a distinct separation of the sphere „C“, is equally desirable. This demand clearly emerges in studies on interlingual contacts. Thus the inquiries into the Czech of a foreign ethnic minority, which cover the spheres „A“ and „B“, are predominantly Bohemistic in character. They describe and account for the given linguistic system as existing under certain specific conditions. In any case, it is only the presence of a general linguistic sphere „C“ that gives the other two spheres a true CL character and makes them useful to any specialized contact linguist (e.g., even to an Africanist, an Indologist, a Caucasianist...). Sphere „C“ is a common platform on which they all can meet and where an exchange of new ideas can take place. Only „C“ enables to discover the laws and universals of a linguistic development in a contact setting. Apart from the respective validity for Czech, English, Russian, etc., inquiries concerning spheres „A“ and „B“ are also of more general validity. But naturally only such a contact linguist who is at the same time an expert in the respective national language (e.g., a Bohemist analyzing the language of an isolated Czech minority) can derive full benefit from them. Only he can make reliable deductions (= components of „C“)

³⁶⁾ Srov. např. mé příspěvky uvedené v pozn. 1. Viz také některé práce, které ve svém odborném tisku uveřejnili nebo v podobě rukopisné odborné veřejnosti k posouzení předložili slavisté rumunští (především badatelé z Bukurešti, dílem i z Kluže).

from the material and analyses offered on an „A“ — „B“ basis. (To any linguist, inquiries concerning the „A“ and „B“ spheres are, of course, also of some methodological value.) It is to be admitted that inquiries covering all the three spheres — „A“, „B“, „C“ — have up to now been more or less a „*pium desiderium*“.

What is very tempting and rewarding, though difficult, is a CL survey of a territory with a complex ethnic development (i.e., with several successive colonizations by ethnic groups of different origins) and the resulting ethnic variegation connected with the multilingualism of a greater part of the inhabitants. Such a situation exists, e.g., in the Banat (a territory partly in Roumania and partly in Yugoslavia). This fact has been convincingly proved by the recently (1969) deceased Stojko Stojkov in his books *Banatskijat govor* (The Banatian Dialect) and *Leksikata na banatskija govor* (The Vocabulary of the Banatian Dialect); Sofia 1967, 1968. Beside the papers by S. Popović, D. Mirković and J. Štolc, S. Stojkov's books constitute the most extensive work devoted to the language of an ethnic minority in Southeast Europe.

„Banatian Dialect“ (BD) is Stojkov's designation for Bulgarian spoken by the Bulgarian ethnic minority in the Banat. The BD separated from the national Bulgarian language at the turn of the 17th and the 18th century and reached the Banat about the turn of the thirties and forties of the 18th century. Today it is the most archaic Bulgarian dialect preserved outside the Bulgarian state boundaries. During the second half of the 19th century, even an independent Banatian dialect literature began to develop, but it remained confined within the limited sphere of elementary public enlightenment. The BD has been fairly well preserved, in spite of its long separation from its source language and in spite of its narrow coexistence with other languages (Roumanian, Hungarian, Serbo-Croatian, German and others). This coexistence led to the Banatian Bulgarians' plurilingualism, in spite of a low number of speakers (about 15 000 persons) who moreover live in several villages often situated quite apart from one another and belonging to two different states. Stojkov investigated the BD in Roumania, especially in the villages of Bešenov (with about 5 000 Bulgarians) and Vinga. The different provenance of the colonists is still reflected by the linguistic situation: the author speaks of a Bešenov Dialect with a specific Vinga subtype. The fact that the official language of communication used by the Banatian Bulgarians has changed several times is an important extralingual factor in the development of the BD. S. Stojkov's books deal with the phonetics and phonemics, the morphology, syntax, word formation, and lexicology of the BD (1st vol.); they also contain a dictionary as well as dialectal texts (2nd vol.).

Stojkov's excellent and detailed treatment of isolated Roumanian Bulgarian has a considerable significance for a deeper understanding of Bulgarian itself. It is a reliable basis for further research not only in the field of Bulgarianistics, but also of those of Balkanistics, Banatianistics and even CL. Methodologically speaking, it may certainly serve as a model for similar papers on isolated languages. It contains many a clever general linguistic deduction („C“), too, unfortunately often hidden (and for CL somewhat inaccessible) in very rich, clearly stratificated and well explained material. Further linguistic deductions („C“), valuable for the CL theory itself, remain to be offered by Stojkov's successors; e.g., deductions concerning (i) the transformation in different social settings of the original Bg monolingualism into a new kind of (Rm) monolingualism (via the described kind of plurilingualism and Bg//Rm bilingualism), and the discovery of the social causality of the development of an isolated language; (ii) the functioning of all the detectable factors of an isolated Rm Bulgarian language, their mutual relations, valencies and the hierarchy of these valencies; (iii) the hierarchy of the degrees of resistance against the contact languages as displayed by the individual components of an isolated diasystem; (iv) tautoenunciative switching from one language to another in the examined plurilingual setting; etc. Answers to these and similar questions necessarily presuppose additional specialized field work. To a certain extent, the answers can be indicated — owing to the specific characters of the individual minority colonizations in the Banat region in fact always only indicated — by the results of a CL study of the other ethnic minorities in the Roumanian Banat, e.g., the Czech one: the first steps have already been taken in this direction.